

XORAZM VILOYATI DEHQONCHILIGIDA FOYDALANILADIGAN SUV RESURLARINING HUDUDIY TAHLILI

Namozov Jo‘rabek Abduazizovich
Geografiya kafedrası dotsenti, g.f.f.d
(PhD) Chirchiq davlat pedagogika
universiteti, jurabek.n.a@gmail.com

Dushamova Shahnoza Ikrombek qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
talabasi

Annotatsiya. Maqolada Xorazm viloyati suv resurslari, ularni sarflanishi va dehqonchiligida ishlatiladigan suvlarning hududiy taqsimlanishi haqida ma‘lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: Xorazm viloyati, suv resurslari, hududiy taqsimlanish, ekstensiv, intensiv, sho‘rlanish.

Kirish. Xorazm viloyati O‘zbekiston Respublikasidagi qishloq xo‘jaligiga ixtisoslashgan tumanlardan biridir. Hozirgi paytda Xorazm viloyati qishloq xo‘jaligi asosini paxtachilik va g‘allachilik tashkil etadi. Polizchilik, sabzavotchilik, bog‘dorchilik, chorvachilik, pillachilik ham rivojlangan. Xususiy fermer, dehqon xo‘jaliklari, aksiyadorlik jamiyatlari faoliyat ko‘rsatadi. Viloyatda jami ekin maydoni 232,1 mingga, shundan 129,4 mingga qishloq xo‘jaligi shirkatlariga (69 ming ga yer xususiy fermerlar, 33,7 ming gektar yer dehqon xo‘jaliklari) tegishli. Jami ekin maydonining 102,3 ming gektariga paxta, 86 ming gektariga don, 3 ming gektariga kartoshka, 9 ming gektariga sabzavot ekiladi. Don (asosan, bug‘doy, sholi) yetishtiriladigan maydonlar kengaydi. Xorazm viloyati mamlakatda sholi yetishtirish bo‘yicha 1 - o‘rinda turadi. Xorazm viloyatida suv bilan ta‘minlashda yagona manba Amudaryo hisoblanib, u bu yerdagi barcha oqarsuvlar rejimiga o‘z ta‘sirini ko‘rsatadi. Amudaryoning Xorazm viloyatidanoq ibo‘tgan qismi uzunligi 148 kmni tashkil qiladi. Hozirda Amudaryo suvi yildan - yilga kamayib ketmoqda. Bunga sabab Amu-Buxoro, Amu-Qarshikanallari, Afg‘onistonda Qo‘sh tepa kanalining qurilayotgani, Turkmanistonning Qoraqum kanallari ko‘p miqdorda Amudaryo suvining sarflayotganidir.

Asosiy qism. 1990 - 2000 yillarda suv miqdorida unchalik kamayish kuzatilmagan bo‘lsa ham, hozirgi paytda aholining suvga bo‘lgan ehtiyoji tobora ortib bormoqda. Chunki viloyat aholisi yildan yilga ko‘paymoqda, aholi o‘rtasida qishloq xo‘jaligi ekinlari ko‘p ekilyapti. Natijasida sug‘orishga, kommunal xo‘jalikka va boshqa tarmoqlarga kerakli suv miqdorida ma‘lum bir tanqisliklar vujudga kelgan. Suv resurslaridan foydalanish samaradorligini

"GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS"

atamasındađı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

taminlashda asosiy etibor suv inshootlaridan samarali foydalanish va birlamchi suvdan foydalanuvchilarning suvini iste`molchiga yetkazib berishdagi samaradorligini oshirishga qaratish lozim.

1 - jadval

Viloyat iqtisodiyotiga ishlatilgan o'rtacha suv miqdori.

№	Tumanlar	Jami	Sho'r yuvishga	Vegetatsiya
1	Bog'ot	386,5	88,3	247,9
2	Gurlan	423,3	111,0	345,6
3	Qo'shkopir	456,1	143,0	308,4
4	Urganch	403,5	115,2	288,3
5	Xazorasp	270,8	75,5	198,2
6	Xonqa	366,5	92,4	274,1
7	Xiva	293,7	79,9	213,4
8	Shovot	403,5	115,2	288,3
9	Yangiariq	264,2	74,1	190,1
10	Yangibozor	347,9	97,4	250,5
11	Pitnak	90,1	21,6	68,5
12	Jami	3706,1	1013,6	2673,3

Manba: Chapqirg'oq Amudaryo irrigatsiya tizimlari havza boshqarmasi 2022 - yil ma'lumotlari.

Viloyat iqtisodiyotiga ishlatilgan o'rtacha suv miqdori bo'yicha jami suv sarflangan miqdoriga ko'ra eng yuqori ko'rsatkichi Qo'shko'pir va Gurlan tumanlariga to'g'ri keladi, chunki bu yerlarda aholisi zich joylashgan va sug'orishga ham ko'p suv sarflanadi. Eng past ko'rsatkichlar Pitnak va Yangiariq tumanlarida kuzatiladi. Chunki bu hududlarni, asosiy tuprog'I qumli tuproqlardir uyerga qancha suvchi qarsaham qumlarga singib ketadi. Sho'r yuvishga sarflangan suv miqdoriga ko'ra eng ko'p sarflangan tumanlar Qo'shko'pir va Gurlan tumanlaridir. Eng kam sho'r yuvishga sarflangan suv miqdoriga ko'ra Pitnak, Xazorasp, Yangi ariq tumanlari oldindadir.

2 –jadval

Viloyat iqtisodiyotida ishlatilgan suv miqdori (% his.)

№	Tumanlar	Jami	Sho'r yuvishga
1	Bog'ot	10,4	8,7
2	Gurlan	11,4	10,9
3	Qo'shkopir	12,3	14,1
4	Urganch	10,8	11,3

"GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS"

atamasındađı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

5	Xazorasp	7,3	7,1
6	Xonqa	9,8	9,1
7	Xiva	7,9	7,8
8	Shovot	10,8	11,3
9	Yangiariq	7,1	7,3
10	Yangibozor	9,3	9,6
11	Pitnak	2,4	2,1
Viloyatda		94,55	95,44

Manba: Chap qirg' oq Amudaryo irrigatsiya tizmlari havza boshqarmasi 2022- yil ma'lumotlari asosida mualif tomonidan tayyorlandi.

Asosan viloyatda ishlatiladigan o'rtacha suv miqdorini foizlarda hisoblab chiqdik, bunda Bog'ot tumanida jami sarflangan suv miqdori yuqori 10,4 foiz, bu yerda sarflangan suv miqdori yuqori, bu hududda maydoni katta, aholisi zich shu sababdan ham ko'p suv ishlatilgan. Gurlan tumanida jami sarflangan suv sarflanishi 11,4 foizni tashkil qiladi. Asosan bu tumanda eng ko'p suv sarflanishi iyul oyiga to'g'ri keladi. Chunki aynan shu oyda sholi ekinining o'sish davri bo'lib eng ko'p suv shu ekinga sarflanadi. Sholi yetishtirish bo'yicha Gurlan tumani viloyatda yetakchi o'rinlarni egallagan Qo'shko'pir tumanida foydalanadigan suv miqdori 12,3 foiz tashkil qiladi. Tuman paxtachilikka ixtisoslashganligi sababli, suv resurslariga ehtiyoj yuqori. Urganch tumani hisobiga sarflangan suv miqdori 10,8 foizi to'g'ri keladi. Bu tuman poliz ekinlarini yetishtirish bo'yicha viloyat ichida yetakchi. Hazorasp tumani jami sarflangan suv miqdori boshqa viloyatlarga qaraganda kamroq (7,3%). Tuprog'i qumli bo'lganligi sababli yo'qotish yuqori. Faqat aholi yashaydigan, zich yerlarida ekin maydonlari uchun suv sarflanadi Xonqa tumanida sarflangan suv miqdori 9,8 foiz tashkil qiladi. Bu tumanda iyun, iyul oylarida ko'p suv ishlatiladi. Xiva tumanida (7,9 %) ham ko'p suv sarflangan oy iyul oyi. Eng kam sarflangan oy sentabr oyiga to'g'ri keladi. Bu yerda barcha ekinlarni yig'ishtirish mavsumi bo'ladi shu sababdan suv kam sarflangan. Shovot tumani hisobiga 10,8 foiz to'g'ri keladi. Suvni eng ko'p sarflangan oylar iyun iyul oylariga to'g'ri keladi. Tuman ham paxta yetishtiruvchi tumanlardan va bu oylarda paxtaga eng ko'p suv kerak davrdir. Shu sababdan shu oylarda suv ko'p sarflangan. Yangiariq tumanida suv sarflanishi kamroq 7,1 foiz tashkil qiladi. Tuman hududining katta qismi qumli hududdan iboratdir. Yangibozor tumani sarflangan suv miqdori 9,3 foiz tashkil qiladi. Eng ko'p suv sarflangan oylari iyun, iyul oylariga to'g'ri keladi. Pitnak tumanida sarflangan suv miqdori 2,4 foizi to'g'ri keladi. Bu tumanga eng kam suv sarflangan chunki hudud qumli

hududdan iborat. Viloyatda boshqa tumanlardan ko'ra ancha chekkada joylashgan. Bu tumanda ham eng ko'p sarflanadigan suv miqdori iyul oyiga to'g'ri keladi. Asosan suv poliz ekinlari uchun ko'p suv ishlatiladi. Eng kam suv sarflangan oyi sentabr oyiga to'g'ri keladi. Bu oylarda ekinlar yig'ilib yerlarga dam beriladi. Shu sababdan suv kam sarflanadi. Viloyat iqtisodiyotiga ishlatiladigan suv miqdoridan sho'r yuvishga eng ko'p suv sarflanadigan tumanlarga Urganch (11,3 %), Qo'shkopir (14,8 %), Shovot (11,3 %), Gurlan (10,9 %) tumanlari kiradi. Bu tumanlarda sho'r yuvishga ko'p suv sarf bo'lishiga sabab, maydonlarning ko'p qismiga paxta ekilishi, ekinlarni har yili almashlab ekish bo'lmasligi, sho'rga chidamli ekinlar ekilib ular quriganidan keyin tarkibidagi tuz yana tuproqqa singishi bo'lganligi sababli ko'p suv sarflanmoqda. Sho'r yuvishga kam suv sarflaydigan tumanlarga Pitnak 2,1 foiz, Hazorasp 7,1 foiz, Yangiariq 7,3 foizi to'g'ri keladi. Bu tumanlarda kam suv sarflanishiga sabab bu yerlarning katta qismi cho'l hududdan iborat, ekin faqat aholi zich bo'lgan joylarda ekiladi va shu sababdan shu hududlar sho'ri yuvulishiga sarflanadi halos. Xorazm viloyatida suvlarni sho'rlanishiga sabablardan biri Orol dengiziga yaqinligi va gurun suvlarining yer betiga yaqinligidadir.

Xulosa: Keyingi yillarda Xorazm viloyatida suvga bo'lgan talab tobora ortib bormoqda chunki, aholining yildan yilga ko'payishi aholi o'rtasida qishloq xo'jaligi ekinlariga talab ortishi tufayli qishloq xo'jaligi ekinlarining ko'p ekilishidadir. Suvdan foydalanish ikki xil usulda ekstensiv va intensiv usullarda olib boriladi. Ekstensiv usul qishloq xo'jaligidagi bor sharoitlar orqali amalga oshiriladi. Intensiv usulda fan - texnika yutuqlari, texnologiyalardan foydalanish ko'zda tutiladi. Hozirda viloyatda ekstensiv usuldan foydalanilyapti. Natijada, 1 ga yerni sug'orish uchun 9 - 10 ming km³ suv sarf bo'moqda. Agarda intensiv usuldan foydalanish yo'lga qo'yilsa, ya'ni tomchilatib sug'orish amalga oshirilsa, 1 ga yerga 1,5 ming km³ suv to'g'ri keladi. Bu holat bo'yicha 6 -6,5 ming km³ suv sarf bo'lishi oldi olinmoqda. Viloyatda kam suv sarflanishi uchun birinchisi, qishloq xo'jaligida kam suv ishlatilib, sho'r yuvishga oz miqdorda suv ishlatilishi kerak, ikkinchisi tomchilatib sug'orishga o'tish kerak. Viloyat sharoitidan kelib chiqqan holda birinchi usuldan foydalanib bo'lmaydi. Chunki bu yer tuproqlari sho'rlangan, sho'ri yuvilmasa dehqonchilik yaxshi bo'lmaydi. Ikkinchi yo'ldan foydalanilsa viloyatda o'z samarasini berishi mumkin. Sho'rlanishni oldini olish uchun yer resurslari holatini yaxshilash, hosildorlikni oshirish va muhofaza qilishishlarini bir vaqtda olib boorish kerak. Bunga yechim sifatida suv taqsimlanadigan hamda suv keladigan yo'llar ahvoli hamda

“GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS”

atamasındađı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

ularni qayta ishlash suvni yetkazib berishda zamonviy boshqaruv texnologiyalardan foydalanish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Matkarimov M.M. Suv tejovchi va muhofaza qiluvchi texnologiyalarni qo'llash jarayonlarini boshqarish (Quyí Amudaryo qishloq xo'jaligi misolida). Iqti. fan. nom. ... dis. Samarqand, 2006. – 148 b.
2. Ro'zmetov D., Matchanov M., Qalandarov U. Xorazm viloyati qishloq xo'jaligi geografiyasi (o'quv-uslubiy qo'llanma). Urganch, 2017, 168-b.
3. Xorazm viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari, 2021.
4. Xorazm viloyati qishloq xo'jaligi boshqarmasi ma'lumotlari, 2021.
5. G'ulomov Y.G'. Xorazmning sug'orilish tarixi. T., “Fan”, 1959, 323 bet.
6. Chap qirg'oq Amudaryo irrigatsiya tizimlari havza boshqarmasi ma'lumotlari. – Urganch, 2010 - 2022 yu.
7. Иванов Ю.Н. Водные ресурсы вилютов Узбекистана // Гидрологические исследования в Средней Азии. – Т., 2010. – С. 137-147.